

**PÁZMÁNY PÉTER KATOLIKUS EGYETEM
HITTUDOMÁNYI KAR**

GÖRFÖL TIBOR

**A FELFOGHATATLAN TITOK A TÖRTÉNELEMBEN
KARL RAHNER SZENTHÁROMSÁGTANA A MAI TEOLÓGIAI GONDOLKODÁS
ÖSSZEFÜGGÉSÉBEN**

AZ ÉRTEKEZÉS TÉZISEI

BUDAPEST
2012

Az elmúlt évtizedek során a teológiai nyilvánosságon belül folyamatos és heves viták folytak Karl Rahner szentháromságtani koncepciója körül. A vonatkozó vitákkal olyan folyamat kezdődött el, amelynek során újszerű reflexió bontakozott ki alapvető dogmatikai kérdésekkel kapcsolatban, sőt az egész teológia alapjait érintő új gondolati erőfeszítések születtek. Az elmúlt évtizedek szentháromságtani konjunktúrája ugyan nem magyarázható kizárólag és pusztán Rahner munkásságának hatásával, de a napjainkban a Szentháromság titka körül folyó viták nem is érthetők a rahneri kezdeményezések nélkül.

Az elmúlt évtizedekben megfigyelhető szentháromságtani reneszánsz nem merül ki a vonatkozó dogmatikai diszciplína különböző szakproblémáinak és történeti kérdéseinek taglalásában. Számos szerző egyenesen arra törekszik, hogy a teológiát teljes egészében szentháromságtani horizonton gondolja el, annak ellenére is, hogy Kant és Schleiermacher óta sokan a szentháromságtan elméleti és gyakorlati hasznavehetetlenségét hangsúlyozták.

A szentháromságtan erőteljes és nagy extenziójú reneszánsza napjainkban elsősorban három területen figyelhető meg. Először is egyesek annak a gyanújuknak adnak hangot, hogy a keresztény monoteizmus szinte belső logikával erőszakot eredményez, mivel a monoteista meggyőződés nem hozható összhangba a szellemi és a társadalmi világ legitim sokféleségével. Erre a vádra napjaikban több teológus szentháromságtani gyökerű választ igyekszik adni. A keresztény Szentháromság kérdése másodsorban rendkívül erőteljesen vetődik fel a vallásközi párbeszéd területén. A pluralista vallásteológia és az úgynevezett vallásteológiai inkluzivizmus más-más jelentőséget és szerepet tulajdonít a szentháromsági dogmának, és a vallásteológiai reflexiók között gyakran találkozunk a három személyben létező egy Isten problematikájával. Harmadsorban az Istenben létező hármasság gondolati feltárásával kapcsolatban rendszeresen szóba kerülnek szubjektum- és személyelméleti kérdések, mivel a dogmatikai erőfeszítéseken belül különösen nagy szerepe van annak a problémának, hogy milyen értelemben létezhet Istenben három szubjektum vagy személy. A szentháromságtani meggyőzések szempontjából nem közömbös, hogy a különböző szerzők elméleti síkon a magánálvalóságot vagy a relationalitást tekintik-e a személy alapvető és konstitutív tényezőjének. Különösen az utóbbi problematikával kapcsolatban merül fel rendszeresen Karl Rahner neve, aki tudvalevőleg egészen új megvilágításba helyezte az isteni személyek személyes mivoltának kérdését.

Karl Rahnert gyakran emlegetik egyoldalúan teoretikus beállítottságú és üres spekulációkba bonyolódó gondolkodóként. Szellemi univerzumát azonban nagyon is átjárja a konkrét viszonyok, a konkrét helyzetek és a konkrét életproblémák iránti érzékenység. Sőt a túlságosan elvontnak számító Rahner egy olyan lelkeségi hagyományból is sokat merít, amely

a legkevésbé sem nevezhető absztraktnak: Loyolai Szent Ignác spirituális világából, akinek szubjektumközpontú szemléletmódja a legkevésbé sem hagyható figyelmen kívül, ha meg akarjuk érteni Rahner sajátos spekulativitását. Azt az Istenhez fűződő közvetlen viszonyt, amelyet Ignác hangsúlyoz, Rahner több szempontból is teológiai igénnyel gondolja át és használja fel a teológiai gondolkodás újszerű megalapozásához. Karl Rahner gondolkodása azonban filozófiai, pontosabban metafizikai igénye nélkül sem érthető meg. Rahner közvetlenül felhasználja a teológia területén a modern transzcendentális megközelítésmódot, s egyidejűleg teológiai síkra is transzponálja, ami a transzcendentális szemlélet óhatatlanul mélyreható átalakítását is magával hozza.

Rahner szentháromságtani törekvéseit annak az iskolás teológiának az összefüggésében kell elhelyeznünk, amelynek több szempontból is nehézségei adódtak a hagyományos kegyelem- és szentháromságtani meggyőződésekkel kapcsolatban. A teremtett és a teremtetlen kegyelem, a *visio beatifica* értelmezésének eszkatologikus modellje, az az elgondolás, mely szerint bármelyik isteni személy alanya lehetne a megtestesülésnek, végül pedig a *De Deo uno* és a *De Deo trino* szóló értekezéseket egymástól élesen elválasztandónak ítélő teológiai szemlélet alkotja azt a kontextust, amelyen belül Rahner az egész szentháromságtan újrapozicionálására tesz kísérletet. Rahnernél már viszonylag korán jelentkeznek szentháromságtani reflexiók. A teremtett és a teremtetlen kegyelem viszonyát érintő fejtegetései során kiemeli annak az értelmezésnek a fogyatékoságát, amely az isteni *inhabitatiót* kizárólag a teremtett kegyelem nézőpontjából közelíti meg. Érvelésében a teremtetlen kegyelem ontológiai prioritásáról alkotott tétel és a quasi-formális isteni okság fogalma azzal a meggyőződéssel kapcsolódik össze, mely szerint az isteni személyeknek létezik nem tulajdonított viszonyuk az emberrel. Korai krisztológiájában Rahner kritikával illeti azt a skolasztikus felfogást, mely alapvetően lehetségesnek tartja, hogy bármely isteni személy emberré legyen, majd kimutatja, hogy a megtestesülés belső szükségszerűséggel a második személy személyi létvalóságával áll összefüggésben.

A hatvanas évektől fogva Rahnernél egyértelműen megfigyelhető a krisztológia, a kegyelemtan és a szentháromságtan belső összefüggése. A szentháromságtannak a vallási életben és a teológiában megfigyelhető funkcióvesztését diagnosztizálva Rahner ekkor arra vállalkozik, hogy az üdvösség titkaként mutassa be a Szentháromság titkát, azaz kidomborítsa szótériológiai relevanciáját. Egyetlen szisztematikus eljárású dogmatikai traktátusában (*A Szentháromság. Az üdvtörténet eredendő, transzcendens alapja*) azt a célt tűzi ki maga elé, hogy a titok teológiai fogalmából kiindulva és a hagyományos szentháromságtani fogalmiság logikai (nem pedig ontológiai) magyarázatot nyújtó funkcióját alapul véve tárja fel az

úgynevezett immanens és üdvtörténeti Szentháromság azonosságát, egyidejűleg megvizsgálva, hogy helyettesíthető-e a hagyományos szentháromságtani személyfogalom. Ennek nyomán jut el ahhoz a jól ismert javaslatához, hogy személyek helyett a szentháromságtan inkább megkülönböztethető szubszisztenciamódokról beszéljen Istenben. Ezenkívül Rahner eleve az isteni önközlés lehetséges címzettjeként fogja fel az embert, s ezért gondolkodásában az antropológiai és a szentháromságtani modellek belső kapcsolata érvényesül. Rahner azt is fontosnak tartja, hogy javaslatát elhelyezze a teológiatörténet összefüggésében: bírálattal illeti az ágostoni gyökerű – és hallatlanul sikeres – pszichológiai szentháromságtant, és elhatárolódik Szent Tamás eljárásától, akinél az egy Istenről és a szentháromságos Istenről szóló tan elszakad egymástól. Szentháromságtani kérdéseket taglaló kései tanulmányaiban Rahner továbbá a szentháromságtan és a monoteizmus lehetséges összhangjának – napjainkban rendkívül nagy figyelemben részesülő – problémájával is behatóan foglalkozik.

Az Isten szentháromságos létét érintő rahneri elgondolásokat már korán bírálatok érték. Az első ellenvetések között azzal a felfogással találkozunk, mely szerint újszerű fogalmiságával Rahner csak fokozza a teológia és a gyakorlati vallásosság közötti elszakadást. A megkülönböztethető szubszisztenciamóddal kapcsolatos gyakorlati nehézségek felemlegetése gyakran párosul az eretnecség gyanújával: ennek értelmében Rahner a modalista eretnecség zsákutcájába került. Az efféle bírálatok nagy része ugyan nem könnyen vehető komolyan, a katolikus és a protestáns Rahner-recepción belül azonban komoly igények is jelentkeznek a rahneri szentháromságtan eredeti és konstruktív továbbgondolására.

A katolikus teológián belül Yves Congar a rahneri érvelés ambivalenciájára hívta fel a figyelmet, arra hivatkozva, hogy Rahner szentháromságtani axiómáját valójában aszimmetria jellemzi. Congar szerint az minden további nélkül kijelenthető, hogy az immanens Szentháromság azonos az üdvtörténeti Szentháromsággal. Az axióma másik állítási iránya (az üdvtörténeti Szentháromság felől az üdvtörténeti Szentháromság felé haladó) viszont már bonyolultabb problémával szembesít minket, hiszen aki azt állítja, hogy az üdvtörténeti Szentháromság azonos az immanenssel, az annak a veszélynek teszi ki magát, hogy feloldja Istent kinyilatkoztatásának történelmi alakjában, s ezzel együtt a világban. Congar véleménye szerint ugyanis az isteni önközlés kenotikus történelmi alakja miatt az üdvtörténeti és az immanens Szentháromság nem azonosítható egymással maradéktalanul. Ez a fajta érvelés jelentős mértékben meghatározta a későbbi szentháromságtani viták útját. Felbukkan később Walter Kaspernél, aki a Rahneren gyakorolt bírálatnak ezt a típusát a személyfogalom teológiai rehabilitálására irányuló kísérlettel kapcsolja össze.

Hans Urs von Balthasar, aki eleinte ugyan pozitívan értékelte Rahner gondolati eredményeit, a hatvanas évek közepétől azonban éles bírálattal illette egykor rendtársának szótériológiáját és istentanát, először is a közte és Rahner között a krisztológia területén fennálló különbséget hangsúlyozza. Balthasar szerint olyan krisztológia jelentkezik Rahnernél, amely éles különbözőséget feltételez az ember Názáreti Jézus ontológiai struktúrájában, s oly módon Jézusnak az Atyával fennálló – a történelemben pontosan megfigyelhető – személyes viszonyát nem tudja kiterjeszteni a Szentháromságon belül létező személyes viszonyokra. Balthasar ugyan Rahnerhez hasonlóan csakis olyan szentháromságtani megközelítésmódot tart helytállónak, amely üdvtörténeti kiindulópontot választ, abban eltér a sokak szemében a 20. század másik legjelentősebb katolikus teológusának számító Rahnertől, hogy a Szentháromság „üdvtörténeti alakjáról” beszél: Balthasar szerint a történelemben Isten tagadhatatlanul úgy mutatja meg magát, ahogyan van, önfeltárásának történelmi formája azonban olyan üdvtörténeti sajátosságokkal rendelkezik, amelyek nem felelnek meg minden szempontból az Isten immanens életében „megfigyelhető” formának. Balthasar üdvtörténeti mozzanatok alapul véve megpróbál „tapogatózva visszajutni” a Szentháromság belső életéhez, amelynek dinamikáját és élettelségét különböző metaforákkal és képekkel fejezi ki. Ez a kísérlet pedig teljes egészében idegen attól, amit Rahner tart fontosnak.

Bernd Jochen Hilberath teológiatörténeti alapon fejt ki kritikát Rahner személyről alkotott felfogásával kapcsolatban, amelyet egy sajátos kommunikatív személyfogalom horizontján igyekszik korrigálni. Piet Schoonenberg megpróbál közvetítőként fellépni Hilberath és Rahner között: szkeptikusan nyilatkozik arról, hogy megismerhető-e Isten belső élete, és úgy tűnik, hajlik arra, hogy a Szentháromság életét Isten üdvtörténeti megmutatkozására redukálja. Ezzel szemben Ralf Miggelbrink teljes mértékben megalapozatlannak ítéli a Rahnerrel szemben megfogalmazott bírálatokat, véleménye szerint ugyanis félreértik a rahneri szentháromságtan egzisztenciális és ismeretelméleti gyökereit és hátterét: Rahner szentháromságtana ennek értelmében az imádkozó ember hangoltságából táplálkozik, s ezzel magyarázható, hogy csakis egyetlen személyként tudja elgondolni Istent.

Az eszkatologikus istentan képviselői (Jürgen Moltmann, Wolfhart Pannenberg, Eberhard Jüngel) nagyfokú érdeklődést tanúsítanak Karl Rahner szentháromságtani axiómájával szemben, amelyet azonban eltérő horizonton tesznek magukévá. Jürgen Moltmann szerint az üdvtörténeti események visszahatnak Isten belső életére; Wolfhart Pannenberg szentháromságtanában az az elgondolás jut mérvadó szerephez, miszerint a történelem terében elővételeződik a végérvényes igazság; Eberhard Jüngel az egész teológiát

a keresztény eseménye alapján kívánja újraalapozni. Különösen Pannenbergnél figyelhetők meg olyan tényezők, amelyek Rahnerrel rokonítják, nem utolsósorban antropológiai orientációja miatt, de azért is, mert a teológiai gondolkodást teljes kiterjedésében szentháromságtani alapon kívánja újrászervezni.

Rahner teológiatörténeti reflexiója és saját elgondolásait teológiatörténeti fejleményekkel kapcsolatba hozó eljárása szintén jelentős mértékű bírálatokat váltott ki. Számos szerző határozottan azzal a célkitűzéssel lépett fel, hogy Rahnerrel szemben védelmébe vegye Szent Ágostont és Szent Tamást. Az ily módon sajátos apológiát folytató szerzők kimutatják, hogy Ágoston a legkevésbé sem volt érzékeny az üdvtörténet valóságára, sőt szentháromságtani elméletét egyenesen üdvtörténeti talajon dolgozta ki, ráadásul pedig kifejezetten szotériológiai célkitűzés motiválta. Ezzel összefüggésben a nyugati (sokak szerint esszencialista) és a keleti (sokak szerint személyközpontú) szentháromságtan hagyományos szembeállítását modern konstrukciónak bizonyul, amely teljesen nélkülözi a történelmi alapokat. Az isteni *actiones ad extra* differenciálatlanságának tételét Ágostonnál kiegészíti a *dispensatio similitudinum* tana, amely arról tanúskodik, hogy szentháromságtana nagyon is szotériológiai irányultságú. Ezeket a teológiatörténeti eredményeket gyakran állítják szembe Rahner megjegyzéseivel. Ami Szent Tamást illeti, a tomista egzegéták különösen az egy és a szentháromságos Istenre vonatkozó megállapításainak konvergenciáját domborítják ki, és történelmietlen, „ideológiai” terhektől roskadozó szemléletmód képviselőjének könyvelik el Rahnert.

Ha megpróbáljuk röviden összefoglalni Karl Rahner teológiai örökségét a szentháromságtan szempontjából, elsősorban a következőket emelhetjük ki. A teológiai gondolkodás soha többé nem szakíthat a filozófia és a dogmatikai teológia belső kapcsolatának érvényesítésével, még a katolikus tanítás legbelső titkáról értekezve sem; a szubjektumfogalom (hosszúnak tűnő szünet után) újra legitimitást nyerhet a teológia területén; a szentháromságnak műsztagógiát is kell nyújtania, vagyis bevezetést kell nyújtania a misztériumba. Mindezekkel együtt a rahneri szentháromságtan gondolati eredményei annak ellenére is maradandónak ítéltetők, hogy napjainkban egyesek a „szentháromságtani eufória” ellen is felemelik a hangjukat.